

О'ZBEKISTONDA XALQ HUNARMANDCHILIGI TURLARI, RIVOJLANISH TARIXI, ISTIQBOLLARI

Umurova Dilfuza Azamadxodjayevna

Toshkent shahar Uchtepa tumani 238-maktab Texnologiya

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda xalq hunarmandchiligining turlari, rivojlanish tarixi va istiqbollari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek xalq hunarmandchiligi, kashtachilik, ko'nchilik, bichish, to'quvchilik, zargarlik, zardo'zlik, kashtachilik, zardo'zlik, bo'yash.

Hunarmandchilik — oddiy mehnat qurollari yordamida milliy-an'anaviy mayda buyumlar, yakka va qo'l mehnati ishlab chiqarishga asoslangan sanoat turi; bunday mahsulotlar tayyorlanadigan kasblarning umumiy nomi. U yirik sanoat ishlab chiqarishi paydo bo'lgunga qadar keng tarqalgan bo'lib, undan keyin ham ayrim hududlar saqlanib qolgan. U hali ham kam rivojlangan mamlakatlar milliy iqtisodiyotida muhim o'rinni egallaydi. Hunarmandchilik insonning ishlab chiqarish faoliyati natijasida vujudga kelgan, jamiyat taraqqiyoti davrida u dehqonchilik va chorvachilikdan asta-sekin ajralib ketgan. Hunarmandchilik tabiiy boyliklarning mavjudligiga, mis bor joyda to'qimachilik, paxta va pilla bo'lsa, kulolchilik, jun va teri yuqori sifatli xomashyo mavjud bo'lsa, to'qimachilik va ko'nchilik, shunga qarab boy erlarda temirchilik, metall ishlab chiqarish va temirchilik rivojlangan. Ko'p joylarda o'rmonlar va yog'ochga ishlov berish, daryo qirg'oqlarida dengiz va kemasozlik va boshqa narsalar rivojlangan. Jamiyatning rivojlanish bosqichlari va mehnat taqsimoti bilan bog'liq holda hunarmandchilikning 3 turi shakllangan: 1) maishiy hunarmandchilik; 2) buyurtma asosida mahsulot yasaydigan hunarmandchilik 3) bozor uchun mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilik. Kapitalizmgaacha bo'lgan davrda uy hunarmandchiligi eng keng tarqalgan hunarmandchilik turi edi. Hunarmandchilikning bu turi natural xo'jalikning ajralmas qismi hisoblanadi. Shaharlarning rivojlanishi buyurtma asosida hunarmandchilik buyumlari ishlab chiqarish va bozor uchun hunarmandchilik mahsulotlarini ishlab chiqarishning tez sur'atlarda o'sishi bilan uzviy bog'liqdir. Natijada hunarmandchilik mahsulotlari tovar ayirboshlash uchun ishlab chiqarilgan tovarga aylandi. Zamon talabi bilan hunarmandchilikning yangi turlari paydo bo'ldi.

Hunarmandlar turli mahsulotlar ishlab chiqarishga ham ixtisoslasha boshladilar. Shaharlarda mahallalar hunarmandlarning mashg'ulotiga qarab shakllangan (20-asr boshlarida Toshkentda ko'ngorlar, kulollar, egarchilar, beshikchilar, qurolsozlar, hunarmandlar mahallalari bo'lgan). Ayrim mahallalar, mahallalar, shaharlar, ayrim hunarmandchilik mahsulotlari shuhrat qozona boshladi.

1920-yil sentabrda Turkiston bolsheviklar tomonidan bosib olindi va ular chor Rossiyasining mustamlakachilik siyosatini davom ettirdilar. Bu siyosatning mohiyati Turkistonni Rossiyadan olib kelinadigan tayyor mahsulotlar bozoriga aylantirish, bu yerda shakllangan savdo-sotiq va hunarmandchilik rivojiga hujum qilish edi. Rossiya istilosi arafasida Turkiston o'lkasida sanoat ishlab chiqarishi, asosan, aholining

maishiy ehtiyojlariga xizmat qiluvchi mayda hunarmandchilik buyumlaridan iborat edi.

Aholi o'rtasida kigiz va gilamdo'zlik, charm-mo'yna ishlab chiqarish, uy-ro'zg'or asbob-uskunalari ishlab chiqarish kabi hunarmandchilik turlari keng yo'lga qo'yildi. Ularni badiiy qayta ishlashda, ya'ni nafis va chiroyli naqshlar bilan bezashda xalq bezak san'ati katta rol o'ynagan. Ular bu milliy xususiyat bilan ajralib turardi. Bolsheviklar Turkistonga kimgach, bu mamlakat butunlay rus paxtasining xom ashyo bazasi va bozoriga aylangan edi. Ishlab chiqarish texnikasi va texnologiyasining qoloqligi tufayli ular bilan raqobatlasha olmagan, mahalliy aholi vakillari zimmasiga olinadigan katta miqdordagi soliqlarga dosh bera olmagan mamlakat hunarmandchiligi butunlay inqirozga yuz tutdi. Shu paytgacha hunarmandlarimiz tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar endi Rossiya sanoati tomonidan ishlab chiqarilgan va yetkazib berilgan.

1920-yillarning boshlarida xususiy mulk va xususiy mehnatning tugatilishi tufayli amaliy san'atning iqtisodiy asoslariga putur yetdi. Shu bilan birga, tabiiy iqtisodiy yordamdan mahrum bo'lgan hunarmandning ijtimoiy mavqei pasayib ketdi. O'z mahsulotlarini mustaqil sotishga uringan hunarmandlarning faoliyati soliq organlari tomonidan noqonuniy tadbirkorlik sifatida ta'qibga uchradi. Samarqand, Marg'ilon, Qo'xon, Andijon, Buxoro va Toshkent mamlakatning hunarmandchilik markazlari hisoblangan. 19-asrning ikkinchi yarmida shahar hunarmandlari yigiruv g'ildiraklari va qo'lda ishlangan dastgohlar yaratdilar. O'sha davrlarda Buxoro zardo'zligida qo'llaniladigan buxoro baxmallari ana shunday dastgohlarda to'qilgan. 19-asrning 2-yarmidan boshlab Rossiyadan sanoat mahsulotlari olib kelinishi mahalliy hunarmandlarning inqirozini keltirib chiqardi.

Hunarmandlar zahmatkashlik bilan ishlab chiqarilgan mahsulotlarini zavod mahsulotlariga nisbatan sifatsizligi tufayli arzon narxda sotgan. Shunday qilib, uy-joyidan ayrilgan hunarmandlar va hunarmandlar soni ortdi. 20-asr an'anaviy madaniyatning barcha turlari, jumladan, hunarmandchilik uchun qiyin sinov davri bo'ldi. Ularning ba'zilari sanoat mahsulotlarining tarqalishi tufayli deyarli yo'q bo'lib ketdi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, amaliy san'atning ko'plab turlarini har tomonlama rivojlantirish bo'yicha zarur chora-tadbirlar amalga oshirildi. Birinchi navbatda davlatning amaliy san'atga munosabati o'zgardi. Bu o'zgarish O'zbekistonning milliy merosni asrab-avaylashga qaratilgan yangi mafkuraviy siyosati bilan bog'liq. An'anaviy san'at turlarining ustuvorligi madaniyat mutaxassislarining mustaqillikdan so'ng jamiyatda etnik-madaniy qadriyatlar, jumladan, o'tgan asrlar badiiy tajribalari yuksalishi haqidagi xulosalarini tasdiqladi. Bu, o'z navbatida, an'anaviy san'at rivojiga yangicha yondashish va uni yanada rivojlantirish uchun keng yo'l ochishni taqozo etadi.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida to'plangan tajriba milliy madaniy merosni asrab-avaylash zarurligini ko'rsatadi. Ta'kidlash joizki, keyingi yillarda respublikada an'anaviy badiiy madaniyatni tiklash bo'yicha salmoqli tajriba to'plangan. O'zbekistonda an'anaviy san'atni tiklash va qo'llab-quvvatlashga doir loyihalar davlat dasturi sifatida ko'rib chiqildi. Respublikada an'anaviy san'atning barcha turlarini har tomonlama rivojlantirish bo'yicha jiddiy chora-tadbirlar amalga oshirildi, tegishli

yangi tuzilmalar tashkil etildi, mavjud tuzilmalar qayta tashkil etildi. 1995-yilda Toshkent shahrida o'tkazilgan ilk xalq hunarmandchiligi yarmarkasida zamonaviy ustalar o'z mahsulotlarini namoyish etgan yarmarka, festival, ko'rik-tanlov, savdo-ko'rgazmalar boshlandi.

Mazkur yarmarka BMT ko'magida mazkur tashkilot tashkil etilganining 50 yilligi munosabati bilan o'tkazildi. Yarmarka shiori – "Ustoz-shogird" ko'p jihatdan ramziy ma'noga ega bo'lib, hunarmandchilikda hamon unutilmagan mahorat va malakalarni asrab-avaylashda ustoz-shogird tizimining beqiyos ahamiyatini ko'rsatishga qaratilgan edi.

Keyinchalik bunday yarmarkalar BMT tomonidan muntazam tashkillashtirildi. Yarmarka viloyat miqyosida o'tkazildi. Bu tashabbus mahalliy hokimiyat tomonidan ham qo'llab-quvvatlandi. Ular o'tkazilgan yarmarkalarning bosh homiysi bo'ldi.

1996 yilda Xalqaro Oltin meros xayriya fondi tashkil etildi. Tarixiy-madaniy merosning noyob osori-atiqalarini izlash, ro'yxatga olish, sotib olish va asrab-avaylash, jahon jamoatchiligini O'zbekiston milliy madaniyati va san'ati haqidagi ma'lumotlar bilan tanishtirish mazkur jamg'armaning asosiy maqsadi hisoblanadi. 1997-yilda an'anaviy san'atni tiklash va rivojlantirish, yo'qolib borayotgan hunarmandchilik va amaliy san'at turlarini asrab-avaylash, musavvir va ustalarga g'amxo'rlik ko'rsatish, yoshlarga o'z kasbi sirlarini o'rgatish chora-tadbirlari amalga oshirildi. Kadrlar tayyorlash maqsadida "Musavvirlar" ilmiy-ishlab chiqarish markazi va Respublika, "Magistrlar" maxsus ijodiy-ishlab chiqarish birlashmasi tashkil etildi. Bu tuzilmalar faoliyati tufayli gul bosilgan doka, laklangan miniatyura, gilamdo'zlik kabi hunarmandchilikning deyarli yo'qolgan turlari qayta tug'ildi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 1997-yil 31-martda qabul qilingan "Xalq hunarmandchiligi va amaliy san'atini rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni an'anaviy hunarmandchilikni asrab-avaylashga qaratilgan eng muhim hujjat bo'ldi. Mazkur Farmonda uy sharoitida badiiy buyumlar ishlab chiqaradigan xalq hunarmandlariga amaliy yordam ko'rsatish nazarda tutilgan edi. Iqtisodiy qo'llab-quvvatlash maqsadida hunarmandlar besh yil muddatga hunarmandchilik buyumlarini respublikadan tashqariga sotganliklari uchun daromad solig'i va bojxona to'lovlaridan ozod etildi. O'zbekiston Respublikasi xalq ustasi unvoni ta'sis etildi. Shuningdek, mazkur Farmon asosida "Musavvir" ilmiy-ishlab chiqarish birlashmasi qoshida O'zbekiston "Hunarmand" uyushmasini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilindi. Bugungi kunda Respublikamizning barcha hududlarida mazkur tashkilotlarning filiallari faoliyat ko'rsatmoqda.

Bugungi kunda respublikamizda ko'p asrlik milliy san'at an'alarini asrab-avaylashga qaratilgan huquqiy mexanizmlar mavjud bo'lib, bu ish bilan bevosita shug'ullanuvchi qator davlat va jamoat tashkilotlari faoliyat ko'rsatmoqda. Hozir ham xalqaro jamg'armalar va tashkilotlar sobiq ittifoq hududida turizm va yosh mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirishga ko'maklashuvchi an'anaviy hunarmandchilikni tiklashda faol ishtirok etmoqda. Ularning faoliyatida hunarmandchilikning ma'lum bir turi yoki o'tmishda mashhur bo'lgan markazlarga alohida e'tibor qaratiladi, hozir esa ularning faoliyati so'nib qolgan. Masalan, O'zbekistonda (1990-yillarda) Amerika Counterpart Konsorsium tashkiloti qoshida

BMTning madaniy tanishuv turizmi va hunarmandchilikni rivojlantirish va hunarmandlarga yordam ko'rsatish loyihasi ishlagan. Ular turli seminarlar, amaliy san'at yarmarkalari o'tkazdi, mahalliy ustalarni an'anaviy texnologiyalar va tabiiy bo'yoqlardan foydalanishga o'rgatish uchun xorijdan mutaxassislar taklif qildi, mahalliy mashhur hunarmandchilik markazlari faoliyatiga oid loyihalarni qo'llab-quvvatladi.

Keyingi yillarda Shveysariya hamkorlik va taraqqiyot byurosi, YUNESKONing O'zbekistondagi vakolatxonasi va YUNESKO Milliy komissiyasi ham bu borada faol ish olib bormoqda. Surxondaryo viloyatining Boysun tumanini insoniyat og'zaki va nomoddiy merosi durdonasi deb e'lon qilinishi YuNESKONing eng katta harakatlaridan biri bo'ldi (2002). Xalq madaniyati, jumladan, hunarmandchilik hozirgacha saqlanib qolgan bu betakror maskanning ana shunday e'tirof etilishi uning kelajakda yanada rivojlanishiga zamin yaratmoqda. Mazkur tadbir tumanda xalq hunarmandchiligini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni hayotga tatbiq etish tashabbusi bo'ldi. Har yili "Boysun bahori" xalqaro folklor festivalini o'tkazish an'anaga aylangan. Tumanning an'anaviy madaniyatini o'rganish maqsadida tadqiqot ekspeditsiyasi tashkil etildi.

Ushbu ekspeditsiya davomida kulolchilik buyumlari ishlab chiqarish, yangi bezak kashtachilik va gilamdo'zlik bo'yicha shu paytgacha noma'lum bo'lgan markaz ochildi. Ekspeditsiya tomonidan olib borilgan ishlar natijasida tumanda hunarmandchilikning o'sishiga erishildi. Boysun tumani markazida hunarmandchilik markazi tashkil etildi. Markaziy Osiyo (O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston), Janubiy Osiyo (Bangladesh, Hindiston, Maldiv orollari, Nepal, Pokiston va Shri-Lanka), Sharqiy Osiyo (Xitoy, Yaponiya, Mo'g'uliston (Uliston, Shimoliy va Janubiy Koreya)) mahalliy ustalari. YUNESKONing hunarmandchilik mahsulotlari uchun sifat belgilari dasturida ishtirok etmoqda.

Natijada tumandagi hunarmandchilik mahsulotlari xalqaro miqyosda e'tirof etilmoqda. 2006 yilda janda mato va oq keng gilam YUNESKONing sifat belgisiga sazovor bo'ldi va YUNESKONing Bangkok, Pekin, Nyu-Dehli va Olmaotadagi vakolatxonasi saytlarida, shu qatorida boshqa bunday belgi g'oliblari qatorida joylashtirildi. YUNESKO va Yaponiyaning O'zbekiston maxfiy kulolchilik trust fondi loyihasi asosida O'zbekistonning an'anaviy kulolchilik san'ati rivojlanmoqda. Mazkur loyiha doirasida respublikamizning taniqli ustalari va san'atshunoslari, tajriba almashish uchun taklif etilgan xorijlik mutaxassislar ishtirokida seminarlar o'tkazilmoqda.

YUNESKONing sifat belgisi dasturida zamonaviy hunarmandchilik mahsulotlari yuqori sifat, innovatsiya, ekologiya, bozor talablariga muvofiqligi, mehnat qonunchiligi talablariga javob berishi kerakligi ko'rsatilgan. 2007 yilda kulolchilik markazi – Kattaqo'rg'onda ko'rgazma tashkil etildi. Shveysariya hamkorlik va taraqqiyot byurosining Denov kulolchiligi va ilgari mashhur bo'lgan Nurota kashtachiligini tiklashga qaratilgan loyihasini bu yo'nalishdagi ishlar qatoriga kiritish mumkin. Birinchi loyiha natijalari mutaxassislarni qoniqtirmadi. Ikkinchisida ikki masala hal qilindi: Nurotaning an'anaviy kashtachiligini tiklash va bir guruh yosh kashtachilarni o'qitish va ish bilan ta'minlash.

Loyiha natijasida o'zbek tilida kashta tikish bo'yicha o'quv qo'llanma chop etildi. Ushbu qo'llanma, albatta, an'anaviy kashtado'zlikni mustaqil ravishda qilishni xohlaydigan mahalliy ayollar uchun foydali bo'ldi. Ayollar hunarmandchilikda juda faol. Xotin-qizlarni yangi iqtisodiy sharoitlarga ko'niktirish maqsadida bu jarayon ham davlat, ham xalqaro jamg'armalar tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Bundan ko'zlangan maqsad – xotin-qizlarning daromadini oshirish va ijtimoiy mavqeini oshirish, an'anaviy san'atni tiklash.

An'anaviy san'at istiqboli bevosita o'zimizga, uning iste'molchilariga – har birimizga bog'liq. Hunarmandchilik buyumlari kundalik hayotimizga fayz va fayz bag'ishlashi aniq. Aynan an'anaviy amaliy san'at sharofati bilan globallashuv asrimizda zamonaviy madaniyatning o'ziga xosligi va rang-barangligi saqlanib qolmoqda. O'zbekiston "Tadbirkor ayollar" uyushmasi ham xotin-qizlarni hunarmandchilikka jalb etish, ularni ish bilan ta'minlash orqali hunarmandchilikni tiklashga o'z hissasini qo'shmoqda. "Yilning eng yaxshi ustasi" unvonining ta'sis etilishi va har yili o'tkaziladigan Respublika tashabbuslar ko'rik-tanlovi hamda boshqa qator tadbirlarning o'tkazilishi an'anaviy san'atga davlat miqyosidagi munosabatning o'ziga xos boshqaruvi sifatida baholanishi mumkin.

Davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar amaliy san'at bilan shug'ullanayotgan rassomlar va xalq hunarmandlarining ijtimoiy mavqeini oshirib, qonuniy faoliyat yuritishi uchun iqtisodiy manfaatlar yaratmoqda. An'anaviy madaniy meros kelajakda gullab-yashnashi tayin. Chunki milliy madaniyat obyektlarini asrab-avaylash mamlakatimizda muhim davlat siyosati sifatida qaraladi. Jamoat va madaniyat tashkilotlari va ular har tomondan badiiy merosga da'vat etilmoqda. An'anaviy merosni asrab-avaylash va keyingi avlodlarga yetkazishning muhim muammolaridan biri faoliyati to'xtab qolgan moddiy hunarmandchilik markazlarini qayta tiklash va yangilashdir.

Mahsulot sifati haqida gap ketganda, biz uning hunarmandchilik va sifat an'analarini qay darajada aks ettirishini nazarda tutamiz. Bozor uchun buyumlarni ko'rgazmaga qo'yayotgan va ishlab chiqarayotgan hunarmandlar o'z mahsulotlarida hunarmandchilik an'analarini ifodalashga e'tibor qaratadilar. Ular ishlab chiqarishda faqat an'anaviy texnologiyalar va tabiiy materiallar va bo'yoqlardan foydalanadilar. Shu bois bunday ekologik toza mahsulotlarga talab doimo yuqori.

Bu an'anaviy mahsulotlarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga qaratilgan mahsulotlarni ishlab chiqarishni talab qiladi. Bu maqsad. Chunki hunarmandchilik mahsulotini kim ishlab chiqarganligi va qanday sifat ko'rinishidan qat'i nazar, bozorda sotish asosiy maqsaddir. O'zbekistonga ma'naviyatli sayyohlar an'anaviy san'at namunalariga katta yuk yuklaydi.

Bu ishlab chiqarish markazlarining muhim mezonlariga ta'sir ko'rsatdi va qadimiy hunarmandlar va qadimiy texnologiyalarni tiklash jarayonida xalqaro omil rol o'ynay boshladi. Siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy voqelik, estetik sifat o'zbek hunarmandchiligida yangi bosqichni belgilab berdi.

Xulosa:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash to'g'risidagi PF-5242-sonli Farmonida ham xalqimizning boy madaniy merosi va tarixiy an'analarini, milliy

hunarmandchilik, xalq amaliy san'atini har tomonlama asrab-avaylash va ko'paytirish ko'zda tutilgan, hamda amaliy san'atni yanada rivojlantirish, hunarmandchilik bilan shug'ullanayotgan fuqarolarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash bo'yicha manzilli va kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish, shu asosda aholi, ayniqsa, yoshlar, xotin-qizlar va kam ta'minlangan oilalarni ish bilan ta'minlash borasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan qator vazifalar ta'minlash maqsadida hunarmandchilik sohasida aniqlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N. Jo'rayev, T. Fayzullayev. Mustaqil O'zbekiston tarixi. - Toshkent-2016[1].
2. S. Bekmurodova. Texnologiya fanini o'qitishga yangicha yondashuv. Metodik qo'llanma. - Toshkent «Delta print», 2017[2]
3. Bulatov S. "O'zbekiston xalq amaliy bezak san'ati" 1991[3]
4. Abdullaev Timur po'latovich "XII-XV asrlarda Xorazm hunarmandchiligi" 2016[4]